

ції, або ж якщо збирання інформації велося за межами України, важко співвіднести можливість реалізації кримінальної відповідальності за відповідний злочин з положеннями ч. 1 ст. 50 Закону України “Про інформацію”, а саме з нормою про те, що міжнародна інформаційна діяльність, здійснювана Україною, полягає, зокрема в “...цілеспрямованому поширенні за межами України державними органами і об’єднаннями громадян, засобами масової інформації та громадянами всебічної інформації про Україну”. Особливо слід врахувати, що сучасні технічні можливості, зокрема використання глобальної мережі Інтернет, за незначний час, без зміни місця перебування та без порушення чийось інтересів роблять доступною будь-яку відкриту інформацію будь-якому користувачеві, причому простежити подальшу долю цієї інформації, а в окремих випадках і особу користувача, досить складно або взагалі неможливо. Тому, на наш погляд, положення кримінального законодавства щодо злочину, який розглядається, потребують істотного реформування, інакше це безперечно відіб’ється на їх дієвості [1, 11, 12].

Література: 1. Закон України “Про інформацію” від 2.10.1992 р. // *Закони України*. - Т. 4. - К., 1996. 2. Закон України “Про державну таємницю” від 21.01.1994 р. // *Закони України*. - Т. 7. - К., 1997. 3. Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” від 5.07.1994 р. // *Закони України*. - Т. 7. - К., 1997. 4. Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.1993р. // *Закони України*. - Т. 6. - К., 1996. 5. Закон України “Про охорону прав на винаходи та корисні моделі” від 15.12.1993р. // *Закони України*. - Т. 6. - К., 1996. 6. Закон України “Про охорону прав на знаки для товарів та послуг” від 15.12.1993р. // *Закони України*. - Т. 6. - К., 1996. 7. Закон України “Про охорону прав на промислові зразки” від 15.12.1993 р. // *Закони України*. - Т. 6. - К., 1996. 8. Закон України “Про адвокатуру” від 19.12.1992 р. // *Закони України*. - Т. 4. - К., 1996. 9. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров’я” від 19.11.1992 р. // *Закони України*. - Т. 4. - К., 1996. 10. Закон України “Про банки та банківську діяльність” від 20.03.1991 р. // *Закони України*. - Т. 1. - К., 1996. 11. Кримінальний кодекс України. // www.liga.kiev.ua. 12. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. - К., 2000. 13. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, Постанова КМ України від 9 серпня 1993 р. № 611 // *Збірник постанов Уряду України*. 1993, № 12. 14. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (“Пекинские правила”) от 29. 11. 1985 г. // *Права человека и судопроизводство: Собрание международных документов*. - Produced by USIA Regional Program Office, Vienna. 15. *The European Union Directives*, <http://www2.echo.lu/legal/en/datarport/directiv/directiv/html>. 16. УК Российской Федерации, от 13. 06. 1996 г. № 63-ФЗ // *Собрание законодательства РФ*, 1996. № 25. 17. Баранов А. А. Уголовная ответственность за компьютерные преступления // *Безопасность информации*, 1996, № 2. 18. Батурич Ю. М., Жодзишский А. М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. - М., 1989. 19. Батурич Ю. М. Проблемы компьютерного права. - М., 1991. 20. Біленчук П. Д., Ващенко С. В. Визначення об’єкту злочину, пов’язаного з посяганням на роботу комп’ютерних систем. // *Інформаційні технології та захист інформації: Збірник наук.праць*. - Запоріжжя, 1998,- № 2. С. 94-96. 21. Вехов В. Компьютерные преступления, М., 1996. 22. *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: в 2 т. / Под ред. О. Ф. Шишова*. - М.: ООО «Издательство Новая Волна», 1998. 23. Копылов В. А. Информационное право: Учебное пособие. - М.: Юрист, 1998. 24. Крылов В. В. Информационные компьютерные преступления. - М.: Издательская группа ИНФРА • М - НОРМА, 1997. 25. Кузнецов П. А. Информационная война и бизнес. // *Конфидент*. 1996. № 4. С. 21-23. 26. Курило А. П. Об ответственности за правонарушения при работе с информацией // *Вопросы защиты информации*. 1994. № 2. С. 19-20. 27. Рачук Т. В. Уголовные наказания за информационные преступления. // *Конфидент*. 1996. № 4. С. 25-27.

УДК 343. 32

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Олександр Шамсутдінов
Служба безпеки України

Анотація: Розглянуті кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці, сучасні проблеми вдосконалення кримінального законодавства України у сфері охорони державної таємниці.

Summary: This article is contents the questions of to the criminal responsibility for uncovering of state secrets and current problems of improving criminal laws of Ukraine in secrets protection sphere.

Ключові слова: Кримінальна відповідальність, розголошення державної таємниці, державна таємниця.

Державна таємниця – це найважливіші для України відомості в різних царинах її життєдіяльності. І витік такої інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України в цілому. Тому охорона державної таємниці була й залишається складовою частиною загальної системи забезпечення національної безпеки України. На сьогодні одним з найважливіших завдань органів Служби безпеки України є забезпечення збереження державної таємниці від розголошення різноманітними засобами й методами, у тому числі шляхом розслідування справ про факти розголошення державної таємниці й притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Із набуттям чинності нового Кримінального кодексу України постає проблема правильної кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних посягань на схоронність секретної інформації.

Новий Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за розголошення державної таємниці у статті 328 [1]. Дана кримінально-правова норма не зазнала докорінних змін порівняно зі статтею 67 Кримінального кодексу України, який було прийнято 28 грудня 1960 р., тобто вже сорок років залишається майже незмінною. За цей час інститут державної таємниці та нормативно-правова база його функціонування зазнали суттєвих перетворень. Саме тому, на думку автора, розглядувана кримінально-правова норма з урахуванням сучасних тенденцій у національному законодавстві України потребує подальшого вдосконалення.

Розглядаючи питання кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, необхідно зупинитися на чіткому визначенні усіх конститутивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 328 нового Кримінального кодексу України. Адже неврахування чи неправильна оцінка якоїсь однієї, іноді незначної на перший погляд обставини чи ознаки злочину може призвести до помилки в кваліфікації злочину.

По-перше, відзначимо, що суспільна небезпечність будь-якого злочину полягає в суттєвій шкоді, яка завдається цим злочином об'єкту кримінально-правової охорони, або у небезпеці завдання такої шкоди. Суспільна небезпечність розголошення державної таємниці досить висока. Практично кожний факт порушення встановлених правил поведінки з державною таємницею становить джерело небезпеки. Як вказується в юридичній літературі, при розголошенні державної таємниці суспільна небезпечність полягає в створенні можливості потрапляння відомостей, що становлять державну таємницю, у розпорядження іноземної розвідки чи інших організацій і осіб, які можуть використати їх на шкоду державі, суспільству чи окремим громадянам [2]. У результаті вчинення цього злочину порушується схоронність секретної інформації: вона стає надбанням сторонніх осіб, які можуть передати ці відомості ще більш широкому колу осіб, у тому числі й ворожим елементам. Таким чином, порушення схоронності державної таємниці створює загрозу заподіяння шкоди національній безпеці України. Розголошення державної таємниці може призвести до людських жертв та інших тяжких наслідків з великими матеріальними або моральними збитками: дипломатичних ускладнень, науково-технічних і технологічних втрат, загроз життю й волі осіб, які співробітничать із правоохоронними органами тощо.

Разом з тим, у новому Кримінальному кодексі України кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за розголошення державної таємниці, розміщена не в розділі “Злочини проти основ національної безпеки”, а в розділі “Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації”. Тим самим, на думку автора, законодавець дещо применшує значення, що має для національної безпеки схоронність державної таємниці, та об'єднує окремі склади злочинів за старою кримінально-правовою традицією як такі, що посягають на “обороноздатність держави”.

Однією з головних ознак складу злочину, передбаченого ст. 328 нового КК, є предмет даного злочину – інформація, що становить державну таємницю. Поняття *державної таємниці* (секретної інформації) міститься у Законі України “Про державну таємницю” (1999), який визначає її як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому Законом порядку державною таємницею і підлягають охороні державною [3].

Таким чином, у визначенні державної таємниці мають місце наступні ознаки:

1. Обмеженість доступу до державної таємниці як виду таємної інформації, тобто відомості, що становлять таку таємницю, підлягають засекречуванню (обмеженню їх поширення і доступу до їх матеріальних носіїв).

2. Значущість, важливість такого роду відомостей у певний проміжок часу для інтересів держави, тобто в разі розголошення державної таємниці національній безпеці України може бути завдана суттєва шкода (матеріальний критерій).

3. Чітке визначення сфер, у яких може існувати державна таємниця, а саме: оборона, економіка, наука і техніка, зовнішні відносини, державна безпека й охорона правопорядку.

4. Передбаченість відомостей, що становлять державну таємницю, Законом, тобто встановлення переліку таких відомостей у спеціальному правовому акті – Зводі, на підставі та в межах якого створюються розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю (формальний критерій).

5. Охорона такої секретної інформації державою, тобто встановлення на підставі чинного законодавства єдиного порядку забезпечення охорони зазначеної інформації державно-правовими засобами.

Отже, якщо розголошена інформація не відповідає будь-якій з цих ознак, особа не підлягає кримінальній відповідальності за ст. 328 нового КК.

Інформація вважається державною таємницею з часу опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація, чи зміни до нього у порядку, встановленому Законом. Чинним на сьогодні є Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Голови Служби безпеки України від 1 березня 2001 р. № 52. На підставі та в межах цього Зводу органи державної влади України (міністерства й відомства) створюють галузеві або відомчі (міжгалузеві чи міжвідомчі) розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю.

Висновок щодо того, чи є розголошена конкретна інформація державною таємницею, надає згідно із законодавством державний експерт з питань таємниць. Він також визначає ступінь секретності такої інформації і формулює висновок щодо шкоди національній безпеці України в разі її розголошення. Визначальне значення, таким чином, має не гриф секретності, а дійсний зміст відомостей – завдає чи не завдає їх розголошення шкоди національній безпеці України в тій чи іншій сфері. Тому в усіх випадках посягання на схороненість державної таємниці необхідно мати *висновок Державного експерта з питань таємниць*, який несе персональну відповідальність за законність і обґрунтованість свого рішення про віднесення інформації до державної таємниці. Даний висновок має бути чітко викладений, уникаючи двозначності, та містити вказівку щодо ступеня секретності оцінюваної інформації, наявності шкоди національній безпеці у разі розголошення такої інформації, а також посилання на конкретний пункт Зводу та відповідного розгорнутого переліку, щоб слідчий, прокурор або суд могли перевірити правильність віднесення інформації до державної таємниці.

Відповідальність за ст. 328 нового КК настає незалежно від характеру відомостей, що становлять державну таємницю, які були розголошені (окрім інформації у сфері оборони у деяких випадках, які ми розглянемо нижче). Це має значення лише для встановлення тяжкості завданої шкоди, тобто ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину й може бути враховано судом при вирішенні питання про призначення винній особі конкретної міри покарання.

З об'єктивної сторони складу розголошення державної таємниці вирішальне значення має перш за все поняття “розголошення”. Кримінальне законодавство України не визначає цього поняття й способів вчинення даного злочину. Втім правильне розуміння поняття розголошення дає можливість встановити коло діянь, які з об'єктивної сторони утворюють склад вказаного злочину, дозволяє відмежувати його від суміжних з ним складів, а також чітко визначити момент, коли розголошення державної таємниці вважається закінченим.

На думку автора, *розголошення державної таємниці* слід розглядати як таке діяння (дію або бездіяльність) особи, внаслідок якого секретна інформація, що була їй довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, була сприйнята хоча б однією сторонньою особою. *Розголошення шляхом активних дій* – це будь-яка форма передачі відомостей, які становлять державну таємницю, сторонній особі, що дозволило їй сприйняти такі відомості. Так, розголошення державної таємниці може відбутися в *усній формі* (у відкритому публічному виступі – лекції, доповіді; у довірчій бесіді; під час розмови чи суперечки в громадському транспорті, на вулиці, в іншому місці в присутності сторонніх осіб тощо), *у писемній формі* (при листуванні; у відкритих публікаціях; у записках на не облікованих аркушах відомостей, що становлять державну таємницю, і наступній їх втраті і т. ін.), *у формі наочної демонстрації чи умисної передачі* стороннім особам для передруку, ознайомлення або іншого використання матеріальних носіїв секретної інформації: предметів, об'єктів, документів чи матеріалів, відомості про які становлять державну таємницю.

Розголошення шляхом злочинної бездіяльності – це невжиття належних заходів щодо збереження секретної інформації, у результаті чого стороння особа сприйняла таку інформацію. При цьому “секретноносій”, нехтуючи правилами поведіння із секретними документами, виробами тощо (через неухважність, безпам'ятність, довірливість), створює умови, за яких стороння особа ознайомилась з державною таємницею, тобто не перешкоджає такому ознайомленню.

Отже, розголошення державної таємниці передбачає обов'язкову наявність у процесі діяння другої сторони – сторонньої особи, яка сприймає зазначені відомості. Однак у тексті статті 328 нового КК України поняття “стороння особа” відсутнє. Втім дана дефініція набуває значення конститутивної ознаки складу розголошення державної таємниці, тому вимагає наукового тлумачення.

Сторонньою особою визнається будь-яка фізична особа, яка не належить до кола тих, кому державна таємниця довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків і якій винний не мав права довіряти відомості, що становлять державну таємницю. До таких осіб належать усі громадяни, що не мають допуску до даного роду відомостей, а також ті, кому й за наявності загального допуску дані відомості не були доступні по службі чи роботі [4]. Таким чином, критерієм визначення сторонньої особи необхідно визнати доступ до державної таємниці. Тому під *сторонньою особою* необхідно розуміти таку особу, яка виконуючи покладені на неї обов'язки, відповідно до її службових повноважень не має доступу до секретної інформації, що розголошується.

Кримінальна відповідальність настає незалежно від того, скільком стороннім особам стали відомі відомості, що становлять державну таємницю. Ця обставина може враховуватися судом при вирішенні питання про призначення винному конкретної міри покарання.

Оскільки адресат розголошення є обов'язковою ознакою діяння, автор пропонує в диспозицію статті 328 КК України включити поняття “стороння особа”, котра є реальним учасником процесу розголошення та визначає суть діяння. Чим точніше виражені сутнісні ознаки в кримінально-правовій нормі, тим менша кількість помилок може бути зроблена при кваліфікації вчиненого.

Не менш важливо визначити також зміст поняття “сприйняття”, від якого досить часто залежить, чи буде діяння особи містити склад закінченого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 нового КК України. *Сприйняття* як одна з форм пізнання є відображення у свідомості людини предмета чи явища в цілому в сукупності його властивостей при їх безпосередньому впливі на органи почуттів людини [5]. Разом з тим у сприйнятті завжди проявляються особливості особистості сприймаючого суб'єкта, тобто в його свідомості інформація, що розголошується, може відбитися лише частково або трансформуватися, спотворитися. Якщо особа усвідомила зміст відомостей, що були їй розголошені, та може їх відтворити в обсязі, який свідчить про перехід державної таємниці у власність такої особи, то це закінчений склад злочину. Якщо ж стороння особа нічого не запам'ятала або ж володіє розголошеною інформацією в такому обсязі, який свідчить про необізнаність даної особи з державною таємницею, то умисне діяння суб'єкта необхідно кваліфікувати як закінчений замах на розголошення державної таємниці за статтями 15 і 328 нового КК України.

Таким чином, розголошення державної таємниці, передбачене ч. 1 ст. 328 нового КК, слід вважати *закінченим* з моменту, коли відомості, що становлять державну таємницю, були сприйняті сторонньою особою в обсязі, який свідчить про перехід даної інформації у власність такої особи.

Іноді можливі ситуації, коли з причин, які не залежали від волі винного, умисно розголошені їм відомості взагалі не були сприйняті сторонніми особами (внаслідок незнання національної мови, глухоти, сильного сп'яніння тощо). Такі невдалі спроби розголошення державної таємниці слід кваліфікувати також як незакінчений злочин.

При протиправному розголошенні державної таємниці винна особа завжди порушує встановлені правила (порядок) поведіння (використання, зберігання, передачі, оголошення тощо) з відомостями, що становлять державну таємницю, які встановлюються Законом України “Про державну таємницю” і відповідними нормативно-правовими актами – інструкціями, наказами тощо. Однак не можна ототожнювати розголошення державної таємниці з порушенням правил поведіння з нею. Тільки при порушенні таких правил розголошення фактично немає, а та обставина, що відомості могли бути сприйняті сторонніми особами, є лише *можливим* наслідком порушення. При розголошенні ж ознайомлення з державною таємницею сторонніх осіб – *необхідна* ознака злочинного діяння.

Якщо відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі стороннім особам при повному дотриманні посадовою особою правил поведіння з такими відомостями, відповідальність суб'єкта виключається. Не буде розглядуваного злочину й у тому випадку, якщо саме сприйняття відомостей не було безпосередньо обумовлене фактом порушення встановлених правил поведіння з державною таємницею.

Отже, з об'єктивної сторони розголошення державної таємниці складається з трьох моментів, які потребують обов'язкового встановлення: 1) порушення певних вимог нормативних актів, які встановлюють порядок поведіння з державною таємницею, що виявляється в дії або бездіяльності; 2) сприйняття відомостей, що становлять державну таємницю, сторонньою особою; 3) причинний зв'язок між порушенням винним установлених правил поведіння з державною таємницею та їх сприйняттям сторонньою особою.

Суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці характеризується як умисною, так і необережною формами вини. Новий кримінальний закон не робить різниці між умисним і необережним розголошенням

державної таємниці. Тобто форма вини не впливає на кваліфікацію, а враховується лише при індивідуалізації покарання в межах санкції закону. Однак у порядку подальшого удосконалення кримінального законодавства автор пропонує диференціювати кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці залежно від форми вини: передбачити в законі окремо умисний і необережний злочини, встановивши підвищене покарання за перший з них. На думку автора, це підвищить ефективність кримінально-правового впливу на носіїв секретної інформації.

Розглядаючи питання щодо наявності вини в діях підозрюваного, важливо встановити, чи усвідомлював він, що розголошені ним відомості становлять державну таємницю. Якщо не знав про це і не повинен був за родом службової діяльності знати, то він і не несе відповідальності за це діяння.

Зазначимо, що при розголошенні суб'єкт усвідомлює, що доводить державну таємницю до сторонньої особи (або що не вживає для запобігання цьому належних заходів), але не усвідомлює й не може усвідомлювати істинний характер адресата у випадку його належності до іноземної держави чи організації і не має наміру ознайомити з такими відомостями іноземну державу, іноземну організацію чи їх представників.

Передаючи державну таємницю іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам, суб'єкт державної зради чи шпигунства усвідомлює, що ці відомості будуть використані на шкоду інтересам зовнішньої безпеки України, й бажає цього. При умисному ж розголошенні особа не бажає заподіяння шкоди зовнішній безпеці держави, а в крайньому випадку може лише допускати такі наслідки. У цьому полягає докорінна й принципова відмінність умисного розголошення державної таємниці, передбаченого ст. 328 КК, від випадків розголосу таких відомостей, що утворюють склади державної зради (ст. 111 КК) або шпигунства (ст. 114 КК).

Характеризуючи ознаки суб'єкта розголошення державної таємниці, необхідно зазначити, що кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці за безпосередньою вказівкою закону підлягають тільки такі особи, яким конкретна секретна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Інакше кажучи, йдеться про спеціального суб'єкта злочину.

Отже, кримінальній відповідальності за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, підлягає фізична осудна особа, яка досягла на момент скоєння злочину 16-річного віку і має або мала допуск до державної таємниці, а так само взяла на себе письмове зобов'язання щодо збереження (нерозголошення) секретної інформації, довіреної чи такої, що стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Крім того, *військовослужбовці* й прирівняні до них особи за розголошення відомостей не військового характеру, що становлять державну таємницю, які були їм довірені або стали відомі у зв'язку з проходженням служби й виконанням покладених на них обов'язків, також несуть відповідальність за ст. 328 нового КК України. Хоча відносно цієї категорії осіб у тексті закону пряма вказівка відсутня, однак їх службове становище свідчить про те, що вони також є спеціальними суб'єктами. Однак, якщо військовослужбовець розголошує державну таємницю військового характеру, його діяння за відсутності ознак державної зради слід кваліфікувати за ст. 422 нового КК. Звільнені в запас чи демобілізовані військовослужбовці за розголошення будь-якої інформації, що становить державну таємницю, підлягають відповідальності за ст. 328 нового КК України.

Звичайно, в межах даної статті неможливо в повному обсязі розглянути всі ознаки складу злочину розголошення державної таємниці, які впливають на кримінально-правову оцінку даного діяння, але автор зробив спробу висвітлити основні з них. Втім підкреслимо, що великого значення для кваліфікації розголошення державної таємниці набуває ретельне встановлення кожної обставини чи ознаки даного злочину. Адже будь-яка з них може докорінним чином вплинути на правильне рішення щодо наявності у діянні особи того чи іншого складу злочину. Ось чому таким важливим є досконале знання законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці України.

Література: 1. Кримінальний кодекс України // www.liga.kiev.ua. 2. Кримінальне право. Особлива частина: Підручник / Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін. – К., 1999. – с. 75. 3. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про державну таємницю” // Офіційний вісник України, 1999. – № 42. – Ст. 2075 – с. 19. 4. Советское уголовное право: Учебное пособие / Беляев А. Е., Долматов М. В., Дьяков С. В. и др. – М., 1981. – с. 237. 5. Введение в психологию / Под ред. А. В. Петровского. – М., 1995. – с. 137; Філософія: Навч. посібник / Надольний І. Ф., Андрущенко В. П., Бойченко І. В. та ін. – К., 1997. – с. 275.

УДК 681.3: 34

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДЕРЖАВНИХ СЕКРЕТІВ